

Štefanovo in zbirka »živince« v cerkvi sv. Štefana v Sori

Uvod

Ob koncu prejšnjega stoletja so se prebivalci sorške fare začeli meniti, da jim stara cerkev nekako ne ustreza več, ker da se jim bo zaradi starosti in razpok podrla na glavo. Zato so želeli, da bi si zgradili novo.

V takem vzdušju se je Franc Porenta napolil na novo mesto župnika v Soro. Kako je potekala gradnja, nam je vestno zapisoval v leta 1881 začeti Kroniki¹. Kar na hitro je šlo. Najprej so podrli staro cerkev, potem pa so na zravnem in znižanem platu zgradili novo. Dasiravno je že kdaj pa kdaj kazalo, da se zli duhovi po vrsti zoperstavljajo gradnji, so cerkev vendar pripeljali do srečnega konca in leta 1884 je bila dograjena. Tako so prebivalci sorške fare dobili novo zavetje za svojega patrona.

Od tedaj sta šli čez Sorško polje že dve svetovni vihuri in slovenske pol, spremenili so se časi in ljudje, prebivalci pa se sv. Štefanu še vedno zahvaljujejo na podoben način, kot so se mu že pred sto in več leti. Narodopisno pomembno je to, da se je prav v današnji čas ohranila šega, ko nosijo votivne figure živine k blagoslovu. Faranom je to lahko v ponos in čast.

Sveti Štefan ima, kot pravijo verniki, *«od nekdaj nalogo, da jim pomaga pri njihovih prošnjah za živino, da jo varuje in obranja zdravo»*. Seveda je *«od nekdaj»* zelo relativen pojem, ki lahko pove vse ali nič. Etnolog dr. Kuret piše, da je *«... sv. Štefan postal zavetnik konj in živine sploh, ker je v krščanstvu nadomestil neko božanstvo, ki je indoevropskim ljudstvom varovalo konje in živino. Pokristjanil' je neko pogansko praznovanje, pri katerem je bilo žrtvovanje konj glavno opravilo...»*².

Po Kotniku, ki je objavil svojo razpravo o sv. Štefanu, zaščitniku konj, pa je verjetno, da je sv. Štefan stopil na mesto germanskega božanstva Froja ali slovenskega Volosa ali Velesa³.

Današnji častilci si s tem ne belijo glave. Sv. Štefan tudi ni edini zavetnik živine. Po ohranjenih votivih in po votivnih podobah, ki so jih prinašali v cerkve v priprošnje in v zahvale, so se ljudje v dobrem in slabem najbolj pogosto obračali, poleg na Mater Božjo, še na sv. Štefana, sv. Martina, sv. Jurija, sv. Antona Puščavnika in sv. Antona Padovanskega, sv. Lenarta in sv. Vida. Šega je postala bolj množična od protireformacije naprej, ko na splošno opažamo precej bolj goreče čaščenje posameznih svetnikov in Marije. Nekaj teh množičnih čaščenj je ohranjenih v današnji čas. Med temi je tudi blagoslavljanje sorške »živince« in »ofer« sv. Štefanu.

Ko se na Štefanovo začno zgrinjati v cerkev v Sori verniki, ki se želijo svetniku zahvaliti ali ga zaprositi za milost, bi človek pomislil, da živijo še vedno v sredi živinorejskega raja. Sorška fara je imela včasih, vsekakor še na začetku tega stoletja, precej več govedi in tudi konj, kot jih ima še sedaj. Niso bile redke tudi ovce. Obenem pa je bilo že takrat v okolici nekaj precej močnih industrijskih podjetij in večjih delavnic, kjer so se zaposlovali tudi domačini. Prebivalci so se torej že takrat nekako delili na prave kmete in na tiste, ki so bili zaposleni tudi v tovarni.

Ko je leta 1908 prišel v Soro za župnika Franc Saleški Finžgar, se mu je zdelo potrebno, da je tudi v Kroniko zapisal svoja zapažanja o socialni in politični sestavi svojih novih župljanov. Za leto 1911 je zabeležil rezultate ljudskega štetja: od 1058 prebivalcev v vasi Sora je bilo 109 tovarniških delavcev, 37 pa dekel in hlapcev. Kmečka večina je sv. Štefanu prisojala veliko čast in moč tudi v zelo hudih časih med prvo svetovno vojno. Finžgar je v vseh svojih zapiskih o vojaki, ki jih je pot peljala s fronte ali na fronto skozi Soro, poleg glavnih podatkov o ljudeh, navajal tudi opazke o mršavih, sestradanih in izmučenih konjih, ali pa o lepo rejelih, kar je bilo seveda redkeje. Ob koncu leta 1916, ko je vojna že krepko kazala zobe tudi v zaledju, se je pohvalil, da je bilo v cerkvi na Štefanovo zelo veliko ljudi, »ofra« pa prav tako, za 846 kron.

Tik po koncu prve vojne najdemo v Kroniki za leto 1919 zapis izpod peresa župnika, dr. A. Zupana: *«Ljudje so pričakovali, da bo ob končani vojni naenkrat zavladalo splošno blagostanje. Pa so se strašno varali v vseh ozirih. Pousod splošno pomanjkuje živil ter vsakdanjih potrebščin. Ob razsulu vojne so sicer nabrali dosti konj, ki so se potikali po okolici, vozov ter potrebne opreme. Vsak bajtar je imel konja, živeža zanj in za družino pa ne. Za male denarje so dobili pri klasifikaciji konj od dotičnih komisij živino v last. Ker je mnogim kmalu zmanjkalo sena in slame, se je nadaljevala konjska kupčija. Ko so prišli trumoma trgovci iz Bosne in južnih krajev, je cena za konje rasla iz dneva v dan, ter kmalu dosegla ogromno višino – prav kakor med vojno – vsako kljuse do 3000 ali 4000 kron.»*

Konj, ki je bil želja vsakega kmeta, družini pa v čast in ponos, se je v sorški fari v tolikšnem številu prikazal le za zelo kratek čas.

Votivi

V cerkvi hranijo zadnja leta približno 120 votivov. To so lesene živalske figurice, ki jim domačini pravijo »živinca«. Nekaj podatkov o teh figuricah najdemo v župnih blagajniških knjigah in tudi v dveh zvezkih rokopisne Kronike. Živinca seveda nima nobenih števil in tudi ni kako drugače signirana, po čemer bi sklepali, kdaj je prišla »k hiši«. Po stilni analizi bi jih pripisali kar v dvajseto stoletje. Za to pa nam dajejo oporo tudi naslednji zapisi:

1. Leta 1927 je podobarjev sin Jarm iz Osilnice izdelal 20 kosov presičkov za sejem sv. Štefana za malenkostno ceno 300 Din¹.
2. V Inventarjih in oznanilih za leto 1948 je zapisal župnik Jože Močnik: *«Živinca za darovanje sv. Štefana. Leta 1948 nabavljenih novih komadov 22, starih renoviranih komadov 38, od preje uporabljenih 56, skupno 116 komadov. Račun za*

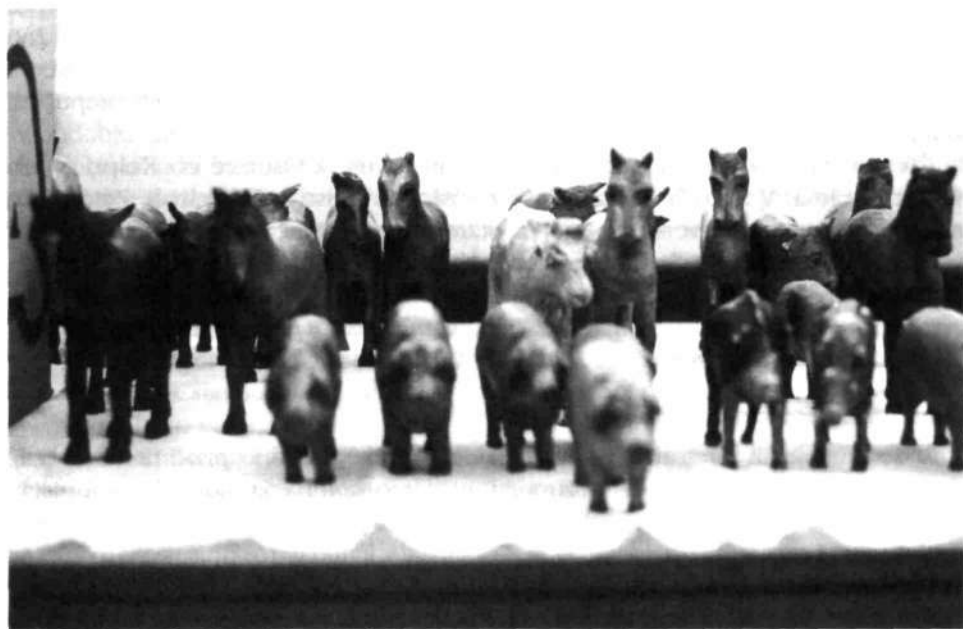
nove in za renoviranje starih je bil 6250 Din, po 250 Din novi komad. Izdelovalec novih je bil Josip Jarm iz Osilnice.

3. V Blagajniški knjigi za leto za leto 1954 preberemo vpis za 31. december: *«Izplačilo za živinco Josipu Jarmu 24.560 Din, župnik Jože Močnik.»*

V Slovenskem etnografskem muzeju hranijo en primerek živince – figurico vola, ki naj bi prišel iz cerkve v Sori. Leseno ogrodje je povoskano z rdečim voskom, ostanek repa pa je iz modro obarvane volne. G. Makarovič je volička datiral v čas od nastanka nove cerkve do zadnjih let pred drugo svetovno vojno⁵.

V Loškem muzeju v Škofji Loki prav tako hranijo devet živalskih figuric, ki naj bi izhajale iz cerkve sv. Štefana v Sori. Po podatkih iz muzejskih inventarnih knjig⁶, so v muzej prišle leta 1950. To so bili štirje konjički, dva prašička, dve kravici in en voliček. Trije konjički so povoskani, prav tako edini voliček, preostale figurice pa so lesene.

V Loškem muzeju je bila v tistih časih zaposlena uršulinka, s. Mateja-Doroteja Gorišek, ki je bila po študiju zgodovinarica. Goriškova je, po pripovedovanju, te predmete le zapisovala in inventarizirala, po terenu pa so hodili tudi nekateri člani takratnega Muzejskega društva (A. Blaznik, F. Planina in drugi) in predvsem ravnatelj muzeja Plestenjak. Od tod tudi po vsej verjetnosti izvira zveza med sorškim župnikom Josipom Močnikom in muzejem v Škofji Loki. Ko se je župniku živinca zazdela že tako izdelana, da jo je nadomestil z novimi figuricami, jo je odstopil muzeju.

Votive figurice na dan sv. Štefana v Sori (Iz Arbiva Slovenskega etnografskega muzeja, foto Tanya Tomažič)

Na računu sta dve opombi. Prva: *«Gornji predmeti so stari in močno obrabljeni...»*, kar dokazuje, da je živinca prišla po vsej verjetnosti v cerkev še pred koncem 19. stoletja. Še bolj zanimiva je druga opomba: *«Voščeni konjički zadnjikrat prineseni v darilo okrog leta 1885, od tedaj dalje pa so kmetje jeli prinašati samo lesene kipce.»* Ta podatek je župnik Močnik našel v rokopisni Kroniki.

Lahko bi se vprašali, kaj pomeni *«so kmetje jeli prinašati samo lesene kipce.»* Zdaj in že tudi pred prvo svetovno vojno so leseni votivi last cerkve. Kot nam kažejo zapisani blagajniški podatki, cerkev tudi sama skrbi za njihovo nabavo ali popravilo. Očitno pa so bili kmetje ob koncu 19. stoletja še navajeni, da so sami poskrbeli za svoje votive, da so jih izdelali sami ali pa nekoga plačali, da jih je naredil. To je bila gotovo bolj resnična podoba njihove živine, votiranje samo pa poleg bolj ali manj pristnega religioznega občutka predvsem izraz socialnega statusa v vaški skupnosti. Dokončna sprememba šege se zgodi gotovo v tistem času, ko posameznikom ni več potrebno prinašati lastnih votivov, ampak zanje poskrbi cerkev.

Današnje šege ne dokazujejo le spomini ljudi, ki so nosili in še nosijo k blagoslovu lesene figurice. Dokaz zato pomeni tudi potreba, da so v izrazito šegi nenaklonjenih časih izgubljene ali uničene predmete nadomestili z novimi, ker so jih pač vsako leto potrebovali.

Kot že rečeno, imajo zadnja leta povprečno po 120 primerkov živince. Večinoma so krave in konji, nekaj je tudi prašičkov. Po pripovedovanju vaščanov⁷ so bile na razpolago v njihovih mladih, ali bolje rečeno otroških letih, tudi figurice ovčic. Ti podatki naj bi veljali za leta pred prvo svetovno vojno in po njej. Župnik Lojze Zaplotnik, ki je prišel v faro leta 1977, pa je menil, da so se ovčice iz Štefanovega blagoslova preselile kar v jaslično skupino, saj so bile tudi po velikosti približno enake kot preostale figure za jaslice. Vzrok pa je bil najbrž tudi ta, da so ovce v tem stoletju na kmetijah že večinoma vse opustili. Za darovanje so jih prepuščali otrokom.

Živinca, ki so jo bili naročili pri podobarju Jarmu iz Osilnice ob Kolpi, je bila rezljana iz lesa. V zadnjih desetletjih se z voskanjem niso več ukvarjali. Zato lahko sklepamo, da ostanki voska kažejo na starejši čas nastanka. Vsekakor pa so bile voščene ali povoskane figurice gotovo bolj podvržene poškodbam kot lesene in samo pobarvane. Zato ni zaman dejal eden od vaščanov iz Gostec, da *«...nekaj pa smo že morali dati v pušico, saj je bilo treba konjičke kdaj pa kdaj tudi popraviti, ker so bili od stalnega prejanja iz rok v roke že močno izdelani.»*

Šega od konca stoletja do današnjih dni

V že omenjenih dveh rokopisnih zvezkih Kronike, ki so jo pisali nekateri bolj, drugi manj uspešni in prizadevni župniki, najdemo sem pa tja tudi kakšen zapisek, ki nam pripoveduje, da so v tem času z vsemi častmi proslavili praznik svojega farnege patrona. Leta 1883 je izšla knjiga A. Koblarja⁸, v kateri avtor opisuje staro cerkev sv. Štefana: *«V tronu zlata se bliščečega velikega altarja je stal kip sv. Štefana in nad njim oni sv. Martina. Okrog sv. Štefana je bilo 1682 še mnogo mož na konjih, a na povelje škofovo so se konji morali odpraviti iz altarja. Župljani z okoličani vred še zdaj časte sv. Štefana, kot patrona za konje. Nekdaj so prignali na patrocinj usako*

*leto mnogo konj pred cerkev, katere je duboven po božji službi blagoslovil. Leta 1717 je bilo na sv. Štefana dan zjutraj po dubovnem opraviilu ob osmih blagoslavljanje vode, soli in konj. Po letu 1760 je blagoslavljanje konj prenehalo, pač pa se ljudje še močno priporočajo sv. Štefanu za srečo pri konjih...**

Šegi v sorški fari v tem stoletju lahko sledimo po redkih zapisih v Kroniki in predvsem po pripovedovanju starejših prebivalcev. Vsekakor v kroniki ni več nobenega sledu o blagoslavljanju živih konj. Od leta 1991 pa se spet skuša uveljaviti šega, ki je sicer tudi že ušla iz spomina in ustnega izročila današnjih prebivalcev. Nekako v tem času, torej že v samostojni Sloveniji, se je kmet Alojz Jenko iz Goričan spomnil, da bi se morda spet lahko zbrali tisti redki lastniki konj iz fare in bi jih župnik pred cerkvijo po stari šegi blagoslovil. In ker župnik ni imel nič proti, nasprotno!, so šego, kot pravijo, obnovili.

Prav gotovo ježa na očiščenem, oščetkanem in okrašenem konju pomeni za lastnika pravo čast in slast. Zakaj, kot je bila košnja delo za hlapca, je bila ježa za gospodarja. To je bila stvar prestiža v vsaki vaški skupnosti. Ponos današnjih jezdecev gotovo lahko primerjamo s ponosom jezdecev iz Valvasorjevega stoletja in tudi še kasneje. Ločijo pa se po osnovni potrebi po zavetju sv. Štefana, ki je bila v prejšnjih stoletjih nedvomno močnejša in določena z drugačnim načinom življenja. Konj kot eksistenčna nuja in konj kot luksuzna enota sta pač dve popolnoma različni stvari. Če bo šega pri sv. Štefanu v Sori zdržala še naprej, bo zdržala na drugačnih temeljih.

Tudi »ofer« in blagoslavljanje sorške »živince« sta od začetka dvajsetega stoletja naprej doživela manjše spremembe, tako rekoč tehnične, ki ne spreminjajo smisla šege. Tega darovanja so se večinoma udeleževali kmečki gospodarji in gospodinje, v preteklosti še z večjo samoumevnostjo.

Zdaj je razlika med tistimi, ki so imeli manj ali celo nič živine, prav malenkostna in je takorekoč sploh ni več. Število kmetov, ki so se že v preteklosti, to se pravi v obdobju med obema vojnama, preživljali izključno s kmetijstvom in živinorejo, na tem območju ni bilo večje od tistega, ki so imeli zraven še kakšen posel, obrt ali preprosto, službo. Zato kakšnih posebnih podatkov, da bi bili posamezniki takorekoč izločeni iz vsakoletnega »poravnavanja računov« sv. Štefanu in prošnja za vnaprej, ni bilo zaslediti. Svetega Štefana so prosili za svojo živino in za svojo družino.

Svetnik goduje dan po Božiču. Cerkev je še vsa okrašena po pravilih tega praznika. Če so le mogli, so se kmetje skupaj z ženami udeležili že najbolj zgodnje maše, navadno ob 6. uri zjutraj. Po drugi svetovni vojni, ko na Štefana dan ni bilo prosto, so premaknili slavnostne maše na prvo nedeljo po prazniku, ravno zaradi tistih vernikov, ki so imeli službo. Dokler so bili otroci še manjši, so prišli skupaj s starši kar k prvi maši. Starejši, šolarji, pa so se temu že uprli in prišli kasneje. Nasploh je bil ta praznik nekaj posebnega tudi za otroke. Zato so se ga veselili. Prenašanje živalskih figuric okoli oltarja se jim je zdelo kot igra: čim manjši so bili, tem bolj so uživali. Danes se jih veliko spominja, da se je večkrat zgodilo, da so otroci kakšno živinče prinesli domov. Brez joka ni šlo, ko ga je bilo treba vrniti v cerkev. Iz otroških let izvira tudi spomin o ovčicah, ki da so si jih punčke najraje izbirale. Zdaj pripeljejo svoje otroke tudi tisti, ki so se iz sorške fare že odselili – vse v spomin na lepe dogodke svojih otroških let. Že pred mašo je moral cerkovnik prinesiti v odprto

lopo pred cerkveni vhod lesene figurice in jih razpostaviti po mizi ali pa naložiti v jerbese. Tu so počakale na prve obiskovalce maše. Privilegij kmečkega gospodarja je bil, da si je lahko izbral tisto »živinco«, ki jo je največ ali najraje gojil. Na mizi so bili pripravljene tudi peharji ali krožniki, kamor so ljudje, ki so si izbrali votive, položili svoj dar, »ofer«. Ob mizi sta stala oba cerkvena ključarja.

Ko je bil prispevek za sv. Štefana plačan, so šli z živinco v cerkev, jo nesli okrog oltarja in nazaj pred cerkev, kjer so jo položili v jerbese ali na mizo. Tako je figurica krožila iz rok v roke, dokler je bilo še kaj ljudi. In če ni bilo tistega, kar je nekdo želel nesti okoli oltarja, je bilo treba počakati, da se je votiv vrnil. Za velikega kmeta je bilo v navadi, da si je izbral kar dve živinci in seveda plačal dva prispevka. Žene oz. gospodinje so kupovale sveče, ki sta jih prav tako prodajala oba ključarja pri vходу. Sveče so nosili moški tudi tam, kjer pri hiši ni bilo živine.

Koliko je kdo plačal za živinco je bilo znano vsem le toliko časa, dokler so darove dajali v krožnik pred cerkvijo. *«Dal je odkrito, da so vedeli, koliko je dal!»* je povedala za svojega moža tista kmetica iz Gosteč, ki se je primožila na veliko kmetijo. Zdaj je že nekaj let v navadi, da se da »ofer« v dolgo pušico, ki stoji ob klopeh pri oltarju. Tako vesta za ceno le dva: darovalec in Bog.

Vendar je višina »ofra« nekako splošno znana in določena. Ne spodobi se, da se o tem govori, ve pa le vsak, koliko je kdo sposoben in dolžan dati. Nesporno ugotovljeni so navsezadnje le otroški »ofri«, ki so znašali pred prvo svetovno vojno in okoli nje 1 krajcar. Tudi o darežljivosti vernikov krožijo različne zgodbe, kakor tista, da se je bil nekoč župnik Močnik razjezil in takole okregal župljane: *«Zdaj imam pa že dosti vseh teh gumbov v pušici!»* Pripovedujejo pa tudi o tem, da je nekoč velikega bogatina izdal zven malovrednega kovanca, ki se je zakotalil v še prazno pušico. To mu je namenoma podtaknil mežnar.

Z živinco ne hodijo več okoli oltarja, ampak se priklonijo. Sv. Štefan zdaj skrbi kar za vso družino, ne samo za živino. In tako skrbi tudi za službo, saj se vsem prošnjam, ki jih imajo do njega, marsikdaj pritakne še tista, *«...da bi obdržal zaposlitev.»*

Fara, ki je obubožana dočakala konec prve svetovne vojne, je že konec leta 1918 počastila *«patrocinj sv. Štefana s slavnostno mašo in slavnostnim govorom kanonika dr. F. Čekala iz Ljubljane. Vreme je bilo skrajno slabo – snežilo je neprestano – zato ni bilo zunanjih častilcev. Darovanje je znašalo 921,62 kron»⁹.*

Podatek navajamo zaradi zneska, ki je v tistih hudih časih gotovo pomenil veliko vsoto. To dokazuje, da je bil sv. Štefan tudi na takšen način pri ljudeh v velikih časteh. Od teh velikih »ofrov« v sorški fari, za veliko noč, za veliki šmaren in za štefanovo, je Štefan na drugem mestu, takoj za veliko nočjo.

K obredu blagoslova živine sodi tudi blagoslov vode (in soli). Pred mašo pripravijo spredaj pred prižnico skledo ali čeber z vodo. V to vodo mašnik strese sol: s krožnikom, na katerem je sol, naredi trikrat znak križa in vsakič strese malo soli v vodo. To je »živinska« voda. Po maši si jo ljudje natočijo v posodice in jo odnesejo domov. Ko pridejo domov, jo še isti dan dajejo živini po kapljicah. Kar ostane, jo shranijo in uporabijo takrat, ko živina zboli.

Vaščani, ki so bili bližje drugim farnim cerkvam, so v letih po drugi svetovni vojni že večkrat hodili k mašam v druge cerkve, prav tako so pošiljali tja tudi otroke

k verouku. Vendar pa darovanja sv. Štefana v Sori nikoli niso hoteli zamuditi. To je bil in je njihov patron, ki skrbi za zdravje njihovih živali in njihovih družin.

Zdajšnjih priprošenj svetniku pač ne moremo istovetiti z *resnično vero v učinkovito pomoč v budih stiskab*¹⁰, kakršno je občutil kmet 18. stoletja. Tako hude eksistenčne krize, ki so nastopile ob poginu živine v tistih časih, današnji kmet na srečo ne pozna več.

Šega votiranja sv. Štefanu in s tem prinašanja živince pred oltar pomeni zdaj za vernike nekaj, za kar vedo, da je staro, da je bilo znano že v času njihovih prednikov in da so na ta način povezani v lokalno skupnost z bogato tradicijo.

To prinaša ponos in zagotovilo, da se bo šega, kakršnakoli je že zdaj njena podlaga, ohranila še vnaprej.

Po tem, da so se v zadnjih letih spomnili na blagoslavljanje konj, bi morda lahko celo dejali, da se ji je pritaknilo tudi nekaj ponosa na novo slovensko državo. Konji so vedno simbolizirali plemenitost in svobodo.

Opombe

¹ Na tem mestu se želim zahvaliti nekdanjemu soriškemu župniku, L. Zaplotniku, ki me je na rokopis opozoril, mi ga odstopil v branje in mi posredoval tudi veliko drugih koristnih podatkov.

² Niko Kuret: *Praznično leto Slovencev II*, Ljubljana 1989.

³ France Kotnik: *O svetem Štefanu, zaščitniku konj*, *Časopis za zgodovino in narodopisje XXIII*, Maribor 1928.

⁴ *Kronika sorške fare I*, rokopis žup. Valentina Kajdiža, str. 376.

⁵ Gorazd Makarovič: *Votivi*, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1991.

⁶ Zahvaljujem se kustodinji Loškega muzeja, Meti Sterle, ki mi je posredovala navedene podatke.

⁷ Zahvaljujem se vsem prijaznim prebivalcem Sore, Gosteč, Drage in drugih vasi, ki so mi dajali podatke in mi pripovedovali svoje spomine.

⁸ Anton Koblar: *Zgodovina Sorške in Preške fare*, I. zvezek. Iz zbirke Zgodovina fara Ljubljanske škofije, Ljubljana 1884.

⁹ *Kronika župnijske cerkve sv. Štefana na Sori in nje podružnic pričenski z letom 1881*. Rokopis, str. 276.

¹⁰ Gorazd Makarovič: *Votivi*, Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1991.